

In memoriam Pierre Bourdieu

Op 23 januari van dit jaar overleed Pierre Bourdieu op 71-jarige leeftijd in een Parijs' ziekenhuis. Zijn gezondheid liet al enige tijd te wensen over, al leken zijn bezigheden onverminderd voort te gaan. Voorjaar 2001 had hij zijn laatste college gegeven aan het Collège de France, in het nieuwe academisch jaar wilde hij zijn onderwijs concentreren aan de École des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), waar hij in januari 2002 zijn seminar zou hervatten. Het werd op het laatste moment afgelast. Alleen enkele intimi waren er op dat moment van op de hoogte dat hij kanker had.

Eind november vorig jaar heb ik hem voor het laatst gesproken – telefonisch. Hij was op zoek naar Salah Bouhedja, mijn kamergenoot die hij ruim veertig jaar geleden in Kabilïë, in het noorden van Algerije, had leren kennen en die bijna net zolang aan het instituut verbonden was als hijzelf. Zoals wel vaker klonk hij enigszins gehaast. Door een computerprobleem kon hij niet verder, *très emmerdant*, hij kon bovendien het huis niet uit vanwege zijn rug. Enkele maanden eerder, in de zomer van 2001, toen ik hem twee dagen in Normandië meemaakte, wees bijna niets erop dat hij ernstig ziek was. In Cerisy-la-Salle was een klein, internationaal congres gewijd aan zijn werk. Bourdieu kwam voor het laatste gedeelte per trein uit Parijs, en was – zoals gebruikelijk – alert, belangstellend en vooral voor jongere deelnemers volop beschikbaar. Op de avond van zijn aankomst vertelde hij tijdens een informele zitting over de totstandkoming van de film die Pierre Carles over hem heeft gemaakt, *La sociologie est un sport de combat* (2001). De volgende dag nam hij deel aan de ochtendbijeenkomst, zijn eigen lezing vormde 's middags de afsluiting van de dag. Wat me op dat moment het meest trof waren de leven-

---

1 Voor de vele reacties op zijn dood zie de verzameling die is bijeengebracht op de site van het siswo: www.siswo.uva.nl. Voor een bibliografie van zijn geschriften en een gesprek met Yvette Delsaut zie Yvette Delsaut & Marie-Christine Rivière, *Bibliographie des travaux de Pierre Bourdieu*, Pantin: Le temps des Cérises, 2002.

2 Het congres, 'Le Symbolique et le Social: la réception internationale du travail de Pierre Bourdieu', was georganiseerd door drie Belgen, Jacques Dubois, Pascal Durand en Yves Winkin. Een selectie van de gepresenteerde papers zal bij uitgeverij Seuil verschijnen.

Chirac accélère l'agne se met en place

et ses lieutenants occupent le terrain de la campagne électorale. Désormais la droite veut répondre coup pour coup aux attaques de la gauche. Dans un entretien au Monde, Jean-Louis Debré donne le ton. Pour le président du groupe RPR, le premier ministre « installe le poison des affaires ». Lire page 8

Pierre Bourdieu est mort

Professeur au Collège de France, le philosophe est décédé mercredi. Mondiale reconnue, sa sociologie critique s'accompagnait d'un engagement aux côtés des mouvements sociaux

PIERRE BOURDIEU est décédé mercredi 23 janvier, à 23 heures, à l'âge de 71 ans. Il est mort des suites d'un cancer, à l'hôpital Salpêtrière de Paris. Internationale morte reconnue et discutée, son œuvre a fondé, d'un point de vue académique, une école de sociologie critique de la modernité qui s'est accompagnée, ces dernières années, d'un engagement de plus en plus prononcé aux côtés des mouvements sociaux.

Crénu comme sociologue, Pierre Bourdieu était en fait philosophe de formation. Né le 1er août 1930, élève de l'École normale supérieure, il passe l'agrégation de philosophie et commence sa carrière universitaire à la faculté des lettres d'Alger en 1956. Ses premiers travaux sont consacrés à ce pays. *Sociologie de l'Algérie*, en 1958, et surtout *Le Dérive* maintenant, en 1960. Mais c'est avec ses recherches sur les étudiants et sur le système éducatif (*Les Héritiers* en 1964, puis *La Reproduction* en 1970) qu'il se fait vraiment connaître, dans le climat de débat intellectuel des années 1960. Suivront des travaux sur des

thèmes aussi divers que la culture, l'art, la littérature, la politique, les médias, la haute fonction publique, la misère sociale, la domination masculine, etc. Directeur d'études à l'École des hautes études en sciences sociales (EHESS), élu au Collège de France en 1981, il réunit autour de lui une école sociologique dans la revue *Actes de la recherche en sciences sociales*, fondée en 1975, avec la vieillesse.

Pour ses disciples, sa théorie du monde social constitue une « révolution symbolique », semblable à celles qu'ont pu connaître d'autres disciplines. Tous ses disciples, et ceux qu'ont pu connaître d'autres disciplines. Tous ses disciples, et ceux qu'ont pu connaître d'autres disciplines.

Pour ses disciples, sa théorie du monde social constitue une « révolution symbolique », semblable à celles qu'ont pu connaître d'autres disciplines. Tous ses disciples, et ceux qu'ont pu connaître d'autres disciplines.

« Ce que je défends, indiquait-il au Monde en 1992, c'est la possibilité et la nécessité de l'intellectuel critique. » Il ajoutait : « Il n'y a pas de démarche objective sans confrontation critique. L'intellectuel en est un, et de première grandeur. »

Lire pages 29 et 30

digheid en de frisheid van zijn woorden, zijn blik, zijn houding. De groten, dacht ik, zijn zij die jong weten te blijven.

Dat Bourdieu tot de groten behoort behoeft geen betoog meer. Hij is erkend als één van de grote vernieuwers van de sociale wetenschappen, als een inventief onderzoeker en een vooraanstaand theoreticus, en de laatste jaren is hij ook veelvuldig geportretteerd als een geëngageerde intellectueel die zich – in de traditie van Zola en Sartre – teweergestelde tegen het heersende gedachtegoed.

Of Bourdieu zichzelf zou hebben herkend in zo'n approximatieve opsomming is de vraag. Hij zou er in ieder geval geen vrede mee hebben gehad, want waar hij verder ook voor stond, Bourdieu was niet op zijn gemak, niet *à l'aise*, met de bestaande categorisering. Van meet af aan heeft zijn werk zich ontwikkeld in een even consequente als constructieve polemiek met de bestaande verdeling van intellectuele werkzaamheden en verdiensten. Bourdieu verzette zich tegen de toenemende specialisatie, verwierp de scheiding tussen theorievorming en empirisch onderzoek, en was een onverzoenlijk criticus van

de vele onvruchtbare tegenstellingen die sociale wetenschappen beheersen en beklemmen. Niet alleen had hij een scherp oog voor valse tegenstellingen en schijngevechten, hij was ook een meester in het verenigen van wat onverenigbaar werd geacht. Bourdieu paarde een kritische en sceptische visie op de mensenmaatschappij aan de onuitputtelijke drang om alle intellectuele verworvenheden in sociologisch onderzoek te mobiliseren. Zijn compromisloze afwijzing van gevestigde opinies ging samen met een even hardnekkig volgehouden streven naar integratie en synthese op basis van eigen onderzoek. *Dépasser* is één van zijn favoriete werkwoorden. Zo benutte hij inzichten uit de Franse sociologische traditie over collectieve voorstellingen en symbolische classificaties, combineerde deze met aan Marx ontleende ideeën over sociale klassen en verbond deze met noties over macht en legitimiteit die teruggaan op Weber.

Behalve door deze combinatie van kritische zin en synthetisch vernuft, wordt Bourdieus werk ook gekenmerkt door een eigen perspectief en onderzoeksproblematiek. Hoewel er maar weinig thema's zijn waaraan hij zich niet heeft gewaagd en zijn sociologie aanspraak kan maken op algemene geldigheid, vormt het verschijnsel van symbolische macht de meer specifieke kern van zijn werk. De meest centrale onderdelen van Bourdieus oeuvre gaan over de uiteenlopende facetten en verwevenheden van dit complex.³ Het begon met studies naar eer en symbolisch kapitaal, kreeg een vervolg met boeken over de productie van meer gespecialiseerde culturele uitingen (kunst, filosofie, wetenschap) en hun maatschappelijke bestaansvoorwaarden, en die reeks leidde weer tot nieuwe vragen omtrent theorievorming, wetenschappelijk onderzoek en reflexiviteit.

Een gewijde ketter

In de auto-sociobiografische passages uit zijn werk heeft Bourdieu zijn provinciale achtergrond, het leven in het internaat en zijn Algerijnse jaren aangewezen als de meest vormende ervaringen.⁴ Geboren in 1930 in een boerenfamilie in het

---

3 Voor een schets van deze problematiek zie Pierre Bourdieu, 'Sur le pouvoir symbolique' (1977), herdrukt in *Language et pouvoir symbolique*, Paris: Seuil, 2001, pp. 201-211.

4 Zie met name 'Fieldwork in philosophy', in *Choses dites*, Paris: Minit, 1987, pp. 13-46; 'Confessions impersonnelles' in *Meditations pascaliennes*, Paris: Seuil, 1997,

afgelopen dorpje Denguin in de Béarn, een streek aan de Atlantische kant van de Pyreneeën, ontsnapte Pierre Bourdieu op miraculeuze wijze aan zijn provinciale lot. Na de dorpsschool bracht hij zijn jongensjaren door in internaten. Tussen 1941 en 1947 zat hij intern op het lyceum in Pau, waar zijn schoolkameraden grappen maakten over dat Denguin, dat twintig kilometer verderop lag maar waarvan ze nooit gehoord hadden.⁵ Na het lyceum kwam de even getalenteerde als opstandige scholier in Parijs terecht om zich voor te bereiden op het toelatingsexamen voor de Ecole Normale Supérieure, het jongensinternaat aan de Rue d'Ulm, waar al tweehonderd jaar de Franse intellectuele elite wordt opgeleid. Bourdieu begon er in 1951 aan zijn studie in de filosofie, gelijktijdig met Jacques Derrida en iets later dan Michel Foucault. Anders dan veel van zijn medefilosofen, die in Heidegger en Hölderlin waren geïnteresseerd, ging zijn belangstelling uit naar wetenschappelijk werk. Hij interesseerde zich voor de wetenschappelijk georiënteerde richtingen in de fenomenologie, voor Husserl en Merleau-Ponty, en voor wetenschapsfilosofen als Gaston Bachelard en Georges Canguilhem. De Franse historische epistemologie bleef een belangrijke referentie, later aangevuld met het werk van analytische filosofen als Austin en Wittgenstein.

Na het behalen van zijn *agrégation*-examen was Bourdieu een jaar filosofieleraar aan een provinciale middelbare school en vertrok daarop als dienstplichtige naar Algerije. Daar ging hij les geven aan de Universiteit van Algiers en begon, terwijl de koloniale oorlog verder oplaaide, onderzoek te doen naar de Algerijnse samenleving en de Franse koloniale politiek. De overgang van de verheven wereld van de wijsbegeerte naar de sociologie en de antropologie is geleidelijk verlopen, maar met het doen van onderzoek is Bourdieu sinds zijn Algerijnse jaren niet meer opgehouden. Zijn geplande proefschrift over de fenomenologie van het affectieve leven maakte plaats voor een lange en uiterst gevarieerde reeks van onderzoeken, waaraan pas met zijn dood een einde is gekomen. Recentelijk nog publiceerde hij een groot onderzoek naar het Franse

---

pp. 44-59, en 'Esquisse pour une auto-analyse' in *Science de la science et réflexivité*, Paris: Raisons d'agir, 2001, pp. 184-220. Een uitvoeriger autobiografische tekst schreef Bourdieu op verzoek van zijn Duitse uitgever. Deze verschijnt binnenkort bij Suhrkamp.

5 Pierre Bourdieu, *Science de la science et réflexivité*, Paris: Raisons d'agir, 2001, p. 212.

uitgeverswezen en een boek over de sociale structuur en het functioneren van de woningmarkt.⁶

De basis voor dat onvermoeibare onderzoekswerk werd gelegd in Algerije, waar hij veldwerk deed onder berbers in Kabilia en samenwerkte met medewerkers van het statistisch bureau in Algiers. Zijn eerste boek, *Sociologie de l'Algérie* (1958), was een sober overzicht van de in gang zijnde veranderingen in de Algerijnse samenleving. Het werd gevolgd door een aantal andere studies over de crisis van de Algerijnse landbouw en de desintegratie van agrarische dorpssamenlevingen. Een deel daarvan ging over de spanningen tussen de disposities van de Algerijnse plattelandsbevolking en de vereisten van de oprukkende markteconomie. Aan de hand van de tijdsbeleving en het tijdsbesef liet Bourdieu zien dat de traditionele boeren een bepaalde voorstelling hadden van de toekomst en dat hun manier van sparen en investeren daarom niet overeenkwam met wat de koloniale instellingen van hen verwachtten. Een soort *Sein und Zeit* maar dan op resoluut empirisch-wetenschappelijke grondslag.

In 1960 keerde Bourdieu terug naar Frankrijk, werd assistent aan de Sorbonne, docent te Lille en kort daarop secretaris van het zojuist door Raymond Aron oprichte Centre de sociologie européenne. Aan het nieuwe instituut kreeg Bourdieu de leiding over de onderzoeksprojecten. Met collega's publiceerde hij veelbesproken studies over het hoger onderwijs, de sociale functies van de fotografie en over het publiek van enkele grote Europese musea. Sommige onderzoeksprojecten, zoals *La banque et sa clientèle* (1963), zijn nooit gepubliceerd en bestaan slechts als lijvig onderzoeksrapport. Veel van deze onderzoeksprojecten werden verricht in opdracht van overheidsinstellingen of bedrijven. Zo kwam het boek over fotografie, *Un art moyen* (1965), voort uit een onderzoek dat oorspronkelijk werd gedaan voor Kodak. De onderzoekservaringen werden onder meer verwerkt in *Le métier de sociologue* (1968), een beschouwing over het sociologische ambacht die voortkwam uit seminars aan de École des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), waaraan Bourdieu inmiddels hoogleraar was.

Bourdieu's werk getuigt van een overweldigende drang om gegevens te verzamelen en te analyseren en om de verworven inzichten en modellen te toetsen aan steeds nieuwe onderwerpen. Bourdieu had een vernuftige manier om interessante onderwerpen te kiezen en wist daarbij telkens al zijn theoretische

---

6 Pierre Bourdieu, 'Une révolution conservatrice dans l'édition', *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 126/127, 1999, pp. 3-28, Pierre Bourdieu, *Les structures sociales de l'économie*, Paris: Seuil, 2000.

kennis te mobiliseren aan de hand van een welomschreven object. Hij hield zich even ver van 'blinde empirie' als van 'lege theorie'. Wat in de sociale wetenschap is vereist, zei hij, is een tamelijk zeldzame combinatie van ambitie en bescheidenheid: 'ambitie, die aanzet tot een ruime blik, en een zeer grote bescheidenheid, die onontbeerlijk is om in alle details van het object te kunnen doordringen.'

Zoals bijna al zijn boeken zijn geconstrueerd rond een empirische kern, zo hangen ook zijn theoretische inzichten nauw samen met vragen die hij in onderzoek verder ontwikkelde. Het begrip 'cultureel kapitaal' beantwoordt ongetwijfeld aan de sociale ervaringen van Bourdieu, maar het werd ontwikkeld op basis van onderzoek waaruit bleek dat de opleiding van de ouders een grotere verklaringskracht heeft voor de ongelijke verdeling van onderwijskanalen dan hun inkomen. Dat kan nu in één zin worden gezegd en begrepen, maar in de jaren zestig en zeventig getuigde een uitdrukking als 'cultureel kapitaal' nog van een welhaast onbetamelijke begripsvermenging. Wetenschappelijke vernieuwing is niet alleen een kwestie van inzicht en talent, van intellectueel kapitaal, maar is tevens afhankelijk van een specifiek gezichtspunt, van de habitus van de onderzoeker.

Ook dit habitusbegrip, dat dankzij Bourdieu een nieuw leven kreeg, kwam niet voort uit theoretische exegeses, maar uit bepaalde vragen die Bourdieu in en door middel van empirisch onderzoek uitwerkte en aanscherpte. Bourdieu gebruikte het begrip al in zijn eerste onderzoek naar de huwelijksmarkt in zijn geboortestreek.⁷ Het dook opnieuw op in het nawoord dat hij schreef bij de door hemzelf gemaakte vertaling van een opstel van de kunsthistoricus Ervin Panofsky.⁸ Panofsky constateerde dat de gothische architectuur en de scholastische filosofie een 'structurele verwantschap' vertonen. Beide hebben dezelfde opbouw en komen voort uit dezelfde constructieprincipes. Panofsky verklaart dat uit het feit dat architecten en filosofen in de twaalfde eeuw dezelfde intellectuele scholing kregen. Het kloosteronderwijs was een 'habit-forming force' waarvan zowel in de bouwkunst als in de filosofie de effecten herkenbaar zijn. Bourdieu sprak in dat verband kortweg van habitus en gaf de uitdrukking een centrale plaats in zijn begrippenapparaat.

---

7 Pierre Bourdieu, *Argumenten voor een reflexieve maatschappijwetenschap*, Amsterdam: SUA, 1992, p. 179.

8 Opgenomen in Pierre Bourdieu, *Le bal des célibataires*, Paris: Seuil, 2002.

9 E. Panofsky, *Architecture gothique et pensée scholastique*, vertaald en van een nawoord voorzien door P. Bourdieu, Paris: Editions de Minuit, 1967.

A black and white portrait of Pierre Bourdieu, looking slightly downwards and to the left. He is wearing a light-colored collared shirt and a dark, textured jacket. The background is a simple, light-colored wall.

Libération

**Bourdieu,
les champs
du partisan**

*Accompagnateur
des mouvements
sociaux,
le sociologue
auteur de «*la
Misère du monde*»*

‘Je zou moeten onderzoeken – je zou moeten analyseren’

Toen ik na mijn sociologiestudie in Amsterdam, in de zomer van 1979, naar Parijs ging om een jaar bij Bourdieu te studeren kende ik drie van zijn boeken: *Les héritiers* (1964), *Le métier de sociologue* (1968) en *La reproduction* (1970). Omdat ik me had verdiept in het werk van Gaston Bachelard en de Franse wetenschapstheorie en graag onderzoek wilde doen, beviel *Le métier de sociologue* me het best. Dat was in mijn ogen niets minder dan een vertaling van de Bachelardiaanse wetenschapstheorie naar sociologisch onderzoek.¹⁰ Toch had *Le métier de sociologue* niet de doorslag gegeven om me bij hem in te schrijven. Wat me het meest intrigeerde in het werk van Bourdieu en de zijnen was *Actes de la recherche en sciences sociales*, dat wonderbaarlijke tijdschrift waarin sociologische analyses werden begeleid door goed gekozen foto's en documenten, en waarin statistische analyses op listige wijze werden verweven met interviewfragmenten en etnografische beschrijvingen. Het sinds 1975 verschijnende *Actes* was een volslagen raadsel. Wat voor mensen maakten er een sociaal-wetenschappelijk tijdschrift dat even makkelijk artikelen publiceerde over de opkomst van de strip of de sociale structuur van de Parijse haute couture als over de positie van de filologie aan de Duitse universiteiten in de negentiende eeuw? Behalve door opmaak en onderwerpkeuze onderscheidde *Actes* zich ook doordat conventionele plichtplegingen ostentatief ontbraken: geen theoretische exegeses, geen aparte methodologische verhandelingen, geen institutionele bedankjes, geen manifesten en beginselverklaringen, geen academische of andere rechtvaardigingen: *Actes* bood sociale wetenschap *en acte*. Tijdens de eerste jaren was *Actes*, zoals Bourdieu kortgeleden opmerkte, een tijdschrift van het hoogste wetenschappelijke niveau met het voorkomen van een underground blad.¹¹

De seminars van Bourdieu aan de EHESS waren in dezelfde geest: het waren intense sociologische werkbijeenkomsten, waarin vrijelijk alles aan bod kon komen wat voor het behandelde onderzoek relevant kon zijn, maar zonder enige vooropgezette hiërarchie of academische beperking: ambachtelijke

---

10 Ik kan niet zeggen dat dit precies was waarnaar ik op zoek was, omdat ik pas door het lezen van *Le métier de sociologue* beseftte dat Bachelards werk, dat gaat over de ontwikkeling van de natuurkunde, ook met vrucht kon worden gebruikt voor een theorie van sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

11 De formulering gebruikte Bourdieu tijdens zijn seminar aan de EHESS op 6 februari 2001.

kwesties, historische vergelijkingen, literatuurtips, theoretische uitweidingen, parallellen met andere sociale velden. Het was de kunst om de vele facetten van een probleem te verkennen om er gaandeweg een samenhangend en gestructureerd geheel van te maken. Daaraan waagde Bourdieu zich al improviserend meestal in het laatste deel van het seminar, en ook al was de tijd verstreken, hij ging door tot er een bevredigend slot was gevonden (sociologie is ‘geen vak voor kantoortijden’). Na zo’n behandeling bleven er allerlei losse onderdelen achter, een paar tabellen, wat interviewmateriaal, maar het onderzoek in wording zag er een stuk beter uit, strakker, helderder, scherper. Dat was wat Bourdieu interesseerde, *work in progress*. Had het onderzoekseminar niet bestaan, Bourdieu zou het hebben uitgevonden.

Nadat ik een eerste reeks van deze adembenemende seminarbijekomsten had gevolgd, verscheen in oktober of november 1979 *La distinction*, dat in de pers de nodige aandacht trok, maar waarover op het instituut en in Bourdieus seminar verder niet zo veel werd gezegd. Sociologie is een *science à faire*, géén *science faite*. Een half jaar later, voorjaar 1980, kwam *Le sens pratique* uit, een meer theoretisch boek, even lucide en scherp als *La distinction*. Uit beide blijkt een voorkeur voor onderwerpen die intellectuelen te na aan het hart liggen om koel onder ogen te zien. Enkele van Bourdieus belangrijkste en meest oorspronkelijke studies, *La distinction* (1979), *Homo academicus* (1984), *La noblesse d’Etat* (1989) en *Les règles de l’art* (1992), gaan over thema’s als smaak en levensstijl, *homo academicus gallicus*, eliteonderwijs, de wording en werking van het literaire veld.

De analyse van culturele velden en de werking van symbolische macht leidden ook tot nieuwe vragen omtrent kennisvorming, intellectuelen en academiëci. Op welke wijze worden processen van kennisvorming vertekend door de specifieke positie van academische kennisspecialisten en hun tegenhangers: de profetische intellectuelen à la Sartre? Theoretische modellen hebben dikwijls meer te maken met een specifieke verhouding tot de sociale werkelijkheid dan met die werkelijkheid zelf. Dat geldt voor objectivistische theorieën als die van Lévi-Strauss en voor subjectivistische als die van Sartre. Op grond van een dergelijk kennisociologisch perspectief ontwikkelde Bourdieu een venijnige kritiek op de ‘theoretische rede’ en de ‘scholastische dispositie’, die – zoals gebruikelijk – samenging met een positieve theorie over sociale praktijken en sociaal handelen. Menselijk handelen speelt zich af in relatief autonome sociale velden, waarin mensen opereren op grond van het kapitaal waarover zij beschikken. De wijze waarop mensen hun vermogens inzetten is echter geen kwestie van rationele keuzes – een intellectualistische illusie bij uitstek – maar van ‘praktische zin’, van ‘gevoel voor het spel’, kortom van hun habitus.

Bourdieu heeft deze positie uitgewerkt in *Le sens pratique* (1980) en verder doorgetrokken in *Méditations pascaliennes* (1997), die zijn meest theoretische en misschien ook zijn meest persoonlijke boeken zijn.

Een krijgskunst van de geest

Bourdieu's kennissociologie leidde tot een relativering van de gangbare kennis-aanspraken en een kritiek op het academische bedrijf, zonder in relativisme te vervallen. Het meest effectieve middel tegen ethnocentrische vertekeningen en intellectualistische illusies is de sociologische analyse van het kennisproces zelf. Sociologie dient een reflexieve wetenschap te zijn en deze reflexiviteit is dus geen 'zielverheffend extraatje' of het zoveelste sociologisch specialisme, maar een integraal onderdeel van ieder sociologisch onderzoek. Anders dan bij postmoderne tijdgenoten is reflexiviteit bij Bourdieu een instrument voor wetenschappelijke vooruitgang, een 'krijgskunst van de geest' die ertoe dient om illusies te doorzien en bij te dragen aan meer realistische voorstellingen en ambities. Zo vroeg Bourdieu in ieder onderzoek opnieuw naar de investeringen van de onderzoekers en legde onbarmhartig de vinger op gewiekste projecties, verdrongen problemen en uitingen van bijzondere verknochtheden. Die reflexieve sociologie leidde tot een eigen stijl van werken, die hij bijvoorbeeld in *Réponses* (1992) nader heeft toegelicht¹², die hij in zijn onderwijs stelselmatig praktiseerde en ook toepaste op zijn eigen werkzaamheden. Zijn openingsles aan het Collège de France ging over het geven van lessen, zijn laatste college was gewijd aan een sociologische zelfanalyse.

Zoals Bourdieu zijn hele wetenschappelijke leven grenzen heeft verlegd en beperkingen van zich heeft afgeschud, zo zocht hij de laatste tien jaar naar nieuwe manieren om wetenschappelijk onderzoek te verbinden met maatschappelijk engagement. Dat probleem hield hem al lang bezig. Ten tijde van de Algerijnse oorlog was hij een onvoorwaardelijk voorstander van de onafhankelijkheid, maar kon hij zich niet vinden in de manifesten en verklaringen die onder Parijse intellectuelen circuleerden. Bourdieu verwierp de figuur van

---

12 Pierre Bourdieu & Loïc Wacquant, *Réponses*, Paris: Seuil, 1992; in het Nederlands vertaald door Rokus Hofstede als *Argumenten voor een reflexieve maatschappijwetenschap*, Amsterdam: SUA, 1992. Van Bourdieu is tevens in het Nederlands beschikbaar *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Van Gennep, 1989) en *De regels van de kunst* (Van Gennep, 1994).

de totaalintellectueel à la Sartre, die zonder veel kennis van zaken petitjes ondertekende. Maar evenmin kon hij zich verenigen met de leer van de waardevrijheid en de academische neutraliteit.

La misère du monde, het vuistdikke boek dat onder Bourdieus leiding kort voor de Franse presidentsverkiezingen van 1993 werd gepubliceerd, gaf een indringend beeld van sociale problemen in het land. Ook dit boek viel onmiskenbaar buiten de gangbare rubrieken. *La misère du monde* voldeed niet als wetenschappelijk rapport, zo is door enkele vakgenoten omstandig in de vakbladen betoogd. En het is al evenmin een journalistiek verslag, zoals door verslaggevers werd opgemerkt. *La misère du monde* is inderdaad iets anders, een nog niet bestaand genre, een soort sociologische reportage. Met gebruikmaking van sociologische methoden van onderzoek werd een heel scala van maatschappelijke kwesties aan een breed publiek gepresenteerd, grotendeels in de bewoordingen van de betrokkenen zelf.

De laatste jaren heeft Bourdieu zich ingezet voor een reeks van maatschappelijke en culturele initiatieven, die hij zag als een noodzakelijk tegenwicht tegen de voortgaande wereldwijde concentratie van economische macht. Hij verleende steun aan bewegingen van stakers en dak- en thuislozen, behoorde tot de oprichters van het schrijversparlement, richtte een eigen uitgeverij op, verdedigde de autonomie van kunst en wetenschap tegen de onderwerping aan de markt.¹³ De kern van die initiatieven was steeds om nieuwe verbindingen tot stand te brengen tussen onderzoek en engagement. Het ging Bourdieu niet alleen om het innemen van een standpunt, maar vooral om het ontwikkelen van nieuwe organisatievormen, media en genres, die zouden moeten berusten op de specifieke vaardigheden van intellectuelen. Zo begon hij met de uitgave van een uiterst succesvolle reeks van goedkope en informatieve boekjes over actuele onderwerpen. De bedoeling was om brandende kwesties te documenteren, de sociaal-wetenschappelijke kennis hierover toegankelijk te maken voor veel grotere groepen mensen en – zo mogelijk – bij te dragen aan maatschappelijke bewegingen op dit terrein. Serge Halimi publiceerde een spraakmakende analyse van de belangenverstrengeling in de media, Keith Dixon schetste een intrigerend beeld van de wijze waarop het neo-liberalisme in Engeland is

---

13 Zie Pierre Bourdieu, *Interventions, 1961-2001: science sociale et action politique*, Textes choisis et présentés par Franck Poupeau & Thierry Discepolo, Marseille: Agone, 2002.

opgekomen, Loïc Wacquant publiceerde een onthutsend verslag van de ontwikkeling van het Amerikaanse gevangeniswezen.¹⁴

Een ander project was het Europese boekentijdschrift *Liber*, dat met veel moeite en inspanningen bijna tien jaar achtereen in vele Europese talen onder Bourdieus leiding verscheen. De verzameling van *Liber* biedt een fascinerend beeld van sociale, culturele en wetenschappelijke ontwikkelingen in tal van Europese landen. *Liber* publiceerde portretten, interviews met schrijvers en intellectuelen, een vaste rubriek 'Europese etnografie', boekbesprekingen, commentaar en stellingnamen. Omdat *Liber* niet in het Engels en ook niet in het Nederlands is verschenen, is het – net als *Actes de la recherche en sciences sociales* overigens – in Nederland zo goed als onbekend gebleven.

Bourdieu was in meerdere opzichten een exemplarische sociale wetenschapper. Niet alleen heeft hij een uiterst veelzijdig en vernieuwend oeuvre op zijn naam gebracht, hij heeft ook veel bijgedragen aan een reflexieve visie op de sociale wetenschappen en aan het vinden van nieuwe wegen voor het beoefenen hiervan. Pierre Bourdieu was een niet alleen een vindingrijk en gedreven onderzoeker en socioloog, hij was een even creatieve docent, redacteur, uitgever en intellectueel.

---

14 Serge Halimi, *Les nouveaux chiens de garde*, Paris: Liber-Raisons d'Agir, 1997; Keith Dixon, *Les évangélistes du marché. Les intellectuels britanniques et le néolibéralisme*, Paris: Raisons d'agir, 1998; Loïc Wacquant, *Les prisons de la misère*, Paris: Raisons d'agir, 1999. Andere deeltjes gaan bijvoorbeeld over hoger onderwijs, media, wetenschapsrelativisme, arbeidseconomie en arbeidsmarktbeleid. In Bourdieus ogen moest deze reeks boekjes uitgroeien tot een soort 'internationale volksencyclopedie'.